

KS. SŁAWOMIR ZIELIŃSKI

OD „ANTROPOLOGII OTWARTEJ”
DO „CHRYSOLOGII CZŁOWIEKA”.
WYBRANE ASPEKTY FILOZOFICZNO-TEOLOGICZNEJ REFLEKSJI
MAURICE’A ZUNDELA

FROM “OPEN ANTHROPOLOGY” TO “HUMAN CHRISTOLOGY”.
SELECTED ASPECTS OF MAURICE ZUNDEL’S
PHILOSOPHICAL AND THEOLOGICAL REFLECTION

Abstract. The works of the Swiss theologian Maurice Zundel (1897-1975) are rich and diverse. To a large extent they are unknown and uncommented on, especially in non-francophone countries. In addition to a philosopher and theologian, he is seen as a spiritual master, mystic, poet in love with the beauty of the liturgy, retreatist, and apologist for the Christian faith. His entire writing legacy contains anthropological reflections that are still relevant despite the time that has passed. This article constitutes an attempt to offer an introduction to Zundel’s anthropology perceived in a broadest sense. The text consists of three parts. In the first one, the context for Zundel’s philosophical and theological reflection is outlined, in which he specifies anthropological criteria. The entirety of Zundel’s contemplation is focused around two questions: about man (quel homme?) and about God (quel Dieu?), and in such an order: from man to God. The principles of the so-called “open anthropology” are then presented, referring to such terms as *alterité*, *intériorité* and *relation*, or to expressions concerning man: from a “prefabricate” to “person.” The third part is an attempt to understand anthropological principles within the context of the divine revelation: God and man in their mutual relationship, the importance of Jesus Christ and the whole trinitarian community in the process of getting to know the identity of man.

Key words: Maurice Zundel; anthropology; identity of man; God; Jesus Christ; trinitarian community.

Myśl i osoba szwajcarskiego prezbitera oraz filozofa i teologa Maurice’a Zundela (1897-1975) jest w Polsce mało znana. Zazwyczaj przedstawia się

Ks. dr hab. SŁAWOMIR ZIELIŃSKI – Wydział Teologiczny, Uniwersytet Śląski w Katowicach;
adres do korespondencji: ul. Jordana 18, 40-043 Katowice; e-mail: slawomir.zielinski@us.edu.pl;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5790-8859>.

go jako mistrza duchowego, mistyka, poetę, zakochanego w pięknie liturgii, rekolekcjonistę czy też apologetę chrześcijańskiej wiary. Pochylając się nad jego różnorodnym wkładem piśmienniczym w teologię XX w. nie można pominąć bogatej i specyficznej myśli antropologicznej, obecnej niemalże w każdym zdaniu publikowanych czy wypowiedzianych/głoszonych tekstów. Nierozumiany i niedoceniany w swojej diecezji w Szwajcarii przebywał „na wygnaniu” we Francji, Anglii, Egipcie, Libanie z powodu swoich oryginalnych zapatrywań filozoficzno-teologicznych¹. Do końca życia Zundel był pełnym pasji obrońcą teologii, która przemawia do ludzi swojej epoki. Jest rzecznikiem integralnej wizji człowieka, stąd też jest nim zainteresowany we wszystkich wymiarach życia – osobistego, społecznego, politycznego i religijnego.

Niniejsze studium jest rodzajem wstępu do bogatej i różnorodnej refleksji antropologicznej Zundela. Najpierw zostanie przedstawiony kontekst i oryginalność antropologiczno-teologicznej refleksji. Następnie zostaną zarysowane pryncypia tzw. antropologii otwartej, aby następnie przejść do obszaru „chrystologii człowieka”. W ten sposób zostanie naszkicowana podstawa zundeliańskiej metody, za pomocą której zgłębia on antropologiczne treści.

1. ORYGINALNOŚĆ ANTROPOLOGICZNO-TEOLOGICZNEJ REFLEKSJI MAURICE’A ZUNDELA

Maurice Zundel nigdy nie był wykładowcą akademickim. Zauważa się wyraźny brak systematyzacji w jego refleksji². Publikowane teksty były owocem wygłaszanych rekolekcji, konferencji czy osobistych spotkań z ludźmi, formułującymi pytania i poszukującymi prawdy o człowieku, świecie, Bogu. François Darbois stwierdza, iż myśl Zundela nie jest pełnym systemem teologicznym w wymiarze dyskursywnym ani analitycznym. Jego język nie jest subiektywny ani obiektywny, tylko intersubiektywny. Zundel nie zamyka czytelnika w kategoriach filozoficznych czy teologicznych, lecz otwiera na głębię życia wewnętrznego, duchowego³.

¹ Odile Hardy, *Au nom de la foi chrétienne. Maurice Zundel, apôtre de la foi chrétienne* (Paris-Les Plans sur Bex: Editions Parole et Silence, 2017), 10. Pełną biografię Zundela prezentuje m.in. publikacja: Bernard de Boissière et France-Marie Chauvelot, *Maurice Zundel* (Paris: Presses de la Renaissance, 2004).

² Apollinaire Kivyamunda, *Maurice Zundel. La relation à Dieu* (Toulouse: Editions Domuni Presse, 2016), 269.

³ François Darbois, *Maurice Zundel. La naissance de Dieu dans l’homme. Un témoin de l’altérité dans l’intériorité* (Strasbourg: Thèse de doctorat, Sciences Humaines de Strasbourg, 1994), 402.

Słownictwo Zundela to zatem skrzyżowanie teologii, filozofii i poezji. Jego mowa jest językiem duchowości, którym zwraca się do wszystkich. Zundel wyzwala człowieka z pojęć i systemów zamkniętych, aby stworzyć go na przestrzeń wolności, w której może swobodnie oddychać⁴. Jego refleksje były zwiastunami wielkich tematów *Vaticanum II*. Dla zobrazowania: miejsce człowieka w Objawieniu, podmiotowość człowieka w relacji z Bogiem, kwestie wolności religijnej czy ewangelizacji. Jak zauważa Odile Hardy, przyczynił się Zundel do rozwoju myśli chrześcijańskiej razem z innymi teologami tamtego czasu (Karl Rahner, Hans U. von Bathasar, Henri de Lubac, Joseph Ratzinger i inni)⁵.

Refleksja Zundela jest podobna do katedry składającej się z czterech naw, którym można by nadać nazwy: epistemologia, antropologia, teologia i egzegeza⁶. Epistemologia – poszukiwanie pochodzenia człowieka poprzez odniesienie się do różnych dyscyplin naukowych. Przejawia tu zainteresowanie myślą Teilharda de Chardin, a zwłaszcza jego publikacją *Le phénomène humain*⁷. Antropologia – systematyczne umieszczanie człowieka w centrum relacji z Bogiem. *Croyez -vous en l’homme?* – staje się dla niego pytaniem podstawowym i tytułem jednej z publikacji. Teologia i egzegeza – poszukiwanie prawdy w tekstach i w ich wyjaśnianiu. Wszystko zostało zebrane pod tym samym terminem kluczowym – „relacja”⁸.

Jego pierwsze teksty mają charakter bardziej filozoficzny, późniejsze teologiczny. Podstawowe teksty Zundela, wskazujące na obecny w jego refleksji wymiar antropologiczny, to: *Recherches de la personne, L’homme passe l’homme, Croyez-vous en l’homme?, L’homme existe-t-il?, Je est un autre*⁹. Publikacja *Quel homme et quel Dieu* stanowi podsumowanie jego refleksji i szczyt jego myśli.

Na kształt jego myśli miały wpływ: głównie tomizm (neotomizm), egzystencjalizm i personalizm. Zundel analizuje je, a w różnym wymiarze adaptuje bądź podejmuje ich zdecydowaną krytykę. Zundel został wysłany na studia do Rzymu, aby tam „skorygować” swój styl uprawiania filozofii i na-

⁴ Darbois, *Maurice Zundel*. 8

⁵ Hardy, *Au nom de la foi chrétienne*, 19 i 254. zob. przypis 13.

⁶ Bernard Geyley, *Maurice Zundel passeur de gué* (Paris-Les Plans sur Bex: Editions Parole et Silence, 2018), 55.

⁷ Paris, le Seuil, 1970 (1955 I wydanie).

⁸ Geyley, *Maurice Zundel*, 55.

⁹ Claudio Dalla Costa, *Maurice Zundel. Un mystique contemporain* (Saint-Maurice: Editions Saint Augustin, 2010), 87-88.

prawić swoją refleksję teologiczną w kontekście tomizmu¹⁰. W 1927 r. przygotował rozprawę doktorską *L'Influence du Nominalisme sur la pensée chrétienne*¹¹, dotykając problematyki metafizyki klasycznej i nie podejmując refleksji nad bytem jako takim. Zajmuje się głównie relacją między filozofią i teologią. Tomizm w wydaniu scholastycznym uważa za zbyt spekulatywny i zbyt mało związany z rzeczywistością. Przeciwstawia się także systemowi neoscholastycznemu, który – według niego – proponuje metafizykę statyczną świata rzeczy. W tezie doktorskiej formułuje swój sprzeciw wobec metody tomistycznej i sposobowi myślenia o Bogu. Zamiast wyrażenia „mówić Bóg” proponuje Zundel określenie „żyć Bogiem”, które to stwierdzenie jest obecne u św. Franciszka z Asyżu. Jest to zatem bardziej teologia franciszkańska, dająca priorytet pojęciu „ubóstwo”. Źródło i model tego pojęcia znajduje się w kenozie Syna Bożego, w Jego Wcieleniu i w życiu trynitarnym rozumianym jako relacja Osób, dar i permanentne pozbawianie się siebie¹².

Zundel systematycznie oddala się w swojej refleksji od tomizmu, co przynosi pewne podejrzenie dotyczące jego ortodoksji. Jego myśl ubogaca się wieloma wpływami: do tomizmu i myśli franciszkańskiej dołączy się później filozofia stawania się, głównie Bergsona. Bergson, filozof świadomości, życia wewnętrznego, jest przeciwny nurtom intelektualistycznym, które rozumieją inteligencję jako władzę spekulatywną zamiast widzieć w niej władzę aktywną. Odwołuje się także do Maurice'a Blondela, filozofa działania, oraz do personalizmu ukierunkowanego na metafizykę osoby opartej na relacji. Zainspirowała go również myśl Johna H. Newmana. Czerpiąc z powyższych inspiracji, doszukuje się chrześcijaństwa bardziej autentycznego opartego na prawdzie Objawienia¹³.

W zundelowskiej antropologii można odnaleźć obecność myśli wielu filozofów (Søren Kierkegaard, Henri Bergson, Nikołaj Bierdiajew, Lucien Laberthonnière, Maurice Blondel, Gabriel Marcel, Emmanuel Mounier, Maurice Nédoncelle, Louis Lavelle i Aimé Forest). Po Soborze Watykańskim II jego refleksja koncentruje się głównie na problematyce prawdy wiary, a w szczególności wiarygodności wiary w człowieka i w Boga. Pytania te podjęte

¹⁰ Hardy, *Au nom de la foi chrétienne*, 27-28. Zob. przypis 22 i 23.

¹¹ Maurice Zundel, *Œuvres complètes*, t. I. *Vivre la divine liturgie* (Paris-Les Plans sur Bex: Editions Parole et Silence, 2019), 16.

¹² Hardy, *Au nom de la foi chrétienne*, 28-29.

¹³ Hardy, *Au nom de la foi chrétienne*, 29-30, zob. przypis 28.

zostały w publikacjach, takich jak: *Dialogues avec la Vérité, L'homme existe-t-il?, Je est un autre, Quel homme et quel Dieu?*¹⁴

Nie sposób nie zauważyć znaczenia doświadczenia w myśli Zundela. Intuicje czerpie ze swojego własnego życia. Doświadczenie życia jest punktem wyjścia dla jego refleksji. Ponadto jest nim także uważne słuchanie świata, na podstawie którego podejmuje próby ukazania wielkości i godności człowieka. W ten sposób refleksja o człowieku staje się centrum zundelowskiej myśli. Podejście to jest zatem egzystencjalne. Teolog wychodzi od rzeczywistości ludzkiej ku głębokiej refleksji intelektualnej, w której poszukuje harmonijnej współpracy wiary i rzeczywistości ludzkich. Odniesienie chrześcijańskie jest stałym wymiarem jego myśli. Dla Zundela, w kontekście Boga, można odkryć „możliwego człowieka” (*l'homme possible*) dzięki poznaniu, za pomocą którego można zbliżyć się do tajemnicy Boga¹⁵.

Jego refleksja ma charakter dynamiczny. Misterium człowieka rozpatruje w wymiarze transcendentnym i w kontekście pytań dotyczących człowieka w perspektywie Bożej. Punktem wyjścia dla wiary jest według niego człowiek, następnie jego myśl kieruje się ku Bogu, aby znów powrócić do człowieka.

Cała refleksja antropologiczna Zundela koncentruje się wokół dwóch pytań – o człowieka i o Boga (*quel homme? et quel Dieu?*)¹⁶. Zaczyna on swoją refleksję od człowieka, gdyż – jak uważa – cała wiedza pochodzi z ludzkiego doświadczenia, stąd pierwszym etapem poznania jest człowiek. Po nim przychodzi pytanie o Boga. Jak zauważa M. Donzé, chodzi o Boga, którego można odkryć w głębi pytania o człowieka¹⁷. Takie podejście charakteryzuje metodę zundeliańską.

2. „ANTROPOLOGIA OTWARTA”

Wyrażenie „antropologia otwarta” pochodzi od francuskiego teologa François Darbois, zajmującego się myślą Zundela. Antropologia Zundela jest „antropologią otwartą”, ponieważ ukierunkowana jest na integralne wyzwolenie człowieka¹⁸. Otwiera ona człowieka na „innego”/„Innego”, na Boga, Jezusa Chrystusa. W perspektywie misterium Trójcy Świętej, człowiek staje

¹⁴ Hardy, *Au nom de la foi chrétienne*, 31.

¹⁵ Hardy, *Au nom de la foi chrétienne*, 11-13.

¹⁶ Maurice Zundel, *Je est un autre* (Paris: Desclée de Brouwer, 1971), 27.

¹⁷ Marc Donzé, „Préface”, w Maurice Zundel. *Je ne crois pas en Dieu, je le vis* (Paris: Le Passeur, 2017), 14. „... quel Dieu découvre-t-on à l'intérieur de la question de l'homme?”.

¹⁸ Darbois, *Maurice Zundel*, 405.

się w pełni osobą, człowiekiem. Jest to antropologia, która nie zamyka się w immanencji człowieka. Celem poszukiwań antropologicznych jest zatem poszukiwanie zrozumienia tego, kim jest człowiek, jego sensu życia, sensu „Innego” i sensu wolności¹⁹.

Zundel nie przekazuje antropologicznych rozwiązań gotowych, pochodzących z uporządkowanych argumentacji. Dopiero w oparciu na relacjach międzyosobowych może dokonać się transformacja całej ludzkości. Ten wymiar jest pierwszy i staje się priorytetem²⁰.

Filozoficzna (a później także teologiczna) refleksja antropologiczna Zundela oparta jest na dwóch pojęciach: *altérité*, *intériorité*. W tej grupie pojawi się także trzecie: *relation*, zwłaszcza w perspektywie refleksji dotyczących Trójcy Świętej. Odwołując się do pojęcia *intériorité*, szwajcarski teolog przywołuje nauczanie wielkich mistyków i filozofów. Uważa, iż we wnętrzu i duchowości wytryska tajemnica wolności człowieka. U podstaw refleksji antropologicznej znajduje się osoba ludzka ze swoim doświadczeniem inności, które streszcza francuski termin *altérité*. Doświadczenie to dokonuje się w najbardziej wewnętrznych pokładach ludzkiego bytu (*intériorité*). Człowiek otwiera się na „innego” i „Innego”. Dzięki nim poznaje swoją tożsamość i bardziej staje się sobą, staje się świadomym podmiotem. Tu zawarty jest klucz, który scala całe doświadczenie i myśl Zundela²¹.

Teolog posługuje się w refleksji antropologicznej stwierdzeniami, które mogą bulwersować. Jednym z nich jest to, iż według niego człowiek jeszcze nie istnieje. Określa sytuację człowieka jako tego, który jeszcze nie jest człowiekiem, ale może nim się stać²². Celem antropologii Zundela jest zatem zrozumieć aspiracje i dążenia człowieka, uwierzyć w jego możliwą przyszłość i podjąć trud jego humanizacji. Praca ta jest zadaniem nagłym²³.

Szwajcarski myśliciel wychodzi od pytania o człowieka, precyzując, o jakiego człowieka chodzi (*quel homme?*). Odpowiadając, stwierdza, że chodzi o przejście od „człowieka sfabrykowanego” (prefabrykat) do człowieka wolnego, który staje się podmiotem. Osoba nie rodzi się z wstępną definicją. Ona musi „się skonstruować”. Człowiek jest kandydatem, aby stać się ludzkim²⁴.

¹⁹ Darbois, *Maurice Zundel*, 402.

²⁰ Hardy, *Au nom de la foi chrétienne*, 18.

²¹ Darbois, *Maurice Zundel*, 8.

²² Zundel, *Je est un autre*, 8: „...je ne suis pas mais je puis être”. Por. Dalla Costa, *Maurice Zundel*, 88-89.

²³ Hardy, *Au nom de la foi chrétienne*, 18.

²⁴ Dalla Costa, *Maurice Zundel*, 88.

We Wstępie do publikacji *Je est un autre* Zundel zauważa, że dziecko wyraża tylko swój fakt istnienia (*j'existe*), wskazując, że w tym stwierdzeniu nie ma jego żadnej inicjatywy własnej. Na tym etapie jest pełnym „prefabrykatem”²⁵. Autentycznego człowieczeństwa nie otrzymuje się wraz z urodzeniem. Trzeba je zdobywać przekraczając poziom „prefabrykatu”²⁶.

Z kolei w publikacji *Quel homme et quel Dieu?* Zundel zauważa, że człowiek rodzi się nie podejmując decyzji o urodzeniu, nie wybiera swojego miejsca urodzin, swoich rodziców, nie wybiera swoich dziedzicznych warunkowań, nie wybiera swojej płci, czy też swojej epoki. Jest rodzajem „prefabrykatu” od stóp do głowy. Nie ma w nim niczego, co pochodziłoby od niego samego²⁷. Teolog interesuje się percepcją przez człowieka swojego dziedzictwa genetycznego, obecnego w każdym bycie ludzkim, z całą specyfiką biologiczną, z własnym kodem genetycznym. W tej perspektywie stworzenie nie jest dokończone²⁸. Ze zbioru bibliotecznego myśliciela wyraźnie wynika, iż szeroko interesował się ludzką kondycją biologiczną. Wskazuje na to obecność w jego bibliotece publikacji francuskiego biologa François Jacoba, *La logique du vivant. Une histoire de l'hérédité*²⁹.

Szwajcarski teolog zauważa, iż w ludzkiej biologii nie jest zawarty istotny wymiar do stania się ludzkim. Biologia otwiera człowieka na nowy wymiar. To, co się liczy, to nie zewnętrzna powłoka (ludzka biologia), lecz jedyny gest, który prowadzi do przemyślanej świadomości pochodzącej z wnętrza Boga i prowadzącej do przyszłego wnętrza człowieka³⁰.

Później doda, iż wymiar biologiczny czyni z człowieka „indywiduum”, co sugeruje przejście do wymiaru „osoby”. Rozróżnienie między indywiduum i osobą jest równie ważne. Indywiduum to byt zredukowany, niezdolny do samodzielnego działania i wystawiony na oddziaływanie różnych wpływów. Osoba natomiast jest punktem wyjścia i twórczego działania³¹. „Stać się

²⁵ Zundel, *Je est un autre*, 7: „... il est entièrement préfabriqué...”.

²⁶ Zundel, *Je est un autre*, 8: „... cette dignité n'est pas donné avec sa naissance charnelle : il s'agit pour lui de la conquérir dans un continuuel dépassement de ses préfabrications. L'homme authentique est toujours en avant de lui-même, dans ce sens qu'il n'atteint réellement à soi qu'en actualisant les possibilités d'une grandeur qui doit être son œuvre”.

²⁷ Maurice Zundel, *Quel homme et quel Dieu. Retraite au Vatican* (Saint-Maurice: Editions Saint Augustin, 2008), 103-104. Por. Geyler, *Maurice Zundel*, 72.

²⁸ Geyler, *Maurice Zundel*, 72.

²⁹ Gallimard, Paris 1970.

³⁰ Geyler, *Maurice Zundel*, 73. Zob. René Habachi, *Panorama de la pensée de Maurice Zundel* (Québec: Éditions Anne Sigier, 2003), 244.

³¹ Maurice Zundel, *Je ne crois pas en Dieu, je le vis* (Paris: Le Passeur, 2017), 58-59.

osobą” to przejść od stanu biologicznego do stanu osoby wyzwolonej od instynktów³².

Już z tych pierwszych stwierdzeń można wywnioskować, że zundelowskie studium człowieka jest pierwsze i poprzedza studium Boga. Jednym słowem, antropologia wyprzedza teologię. Podstawą antropologii jest stwierdzenie, że powołaniem człowieka jest stanie się bytem ludzkim. U początku refleksji jest zatem człowiek. Zundel umieszcza ludzki podmiot w centrum swojej myśli, wskazując, iż aby poznać Boga, należy wcześniej poznać człowieka³³.

Człowiek jest „prefabrykatem” wielu determinizmów, które otrzymał. Zundel podkreśla jednak, że człowiek nie jest zawarty całkowicie w determinizmach swoich instynktów, czyli swojego obszaru prefabrykacji. Mysliciel idzie jednak dalej – rozwija swoją teologię człowieka, ukazując mu drogę, na której może się on „stawać osobą”, czyli egzystować. Jako „biologiczne zwierzę” – „prefabrykowane” – człowiek nie istnieje. Tymczasem w jego głębi pojawia się „oczekiwanie”. Jest to oczekiwanie stawania się. Jeśli człowiek różni się od zwierząt, to być może dlatego, iż jako jedyny stawia sobie pytanie dotyczące swojego pochodzenia, sensu swojego życia i ostatecznego celu. To, co jest istotne, to być, to właściwie wybrać, ponieważ człowiek jest na etapie stawania się. Ma odszukać swoje pochodzenie, ma być kolebką Boga. Jego *je-moi*, które pojawia się cały czas na jego ustach, jest jego kłódką, więzieniem, tym, co nie jest nim, a tylko wyrazem wszystkich jego determinizmów. Tam jest zawarty węzeł, istota naszej ludzkiej kondycji i źródło naszych wszystkich odkryć antropologicznych: czyli akceptacja do stania się człowiekiem i bycia jako człowiek. Jest tu echo egzystencjalizmu i refleksji Jean-Paul Sartre’a. Od niego Zundel przejmie ideę, że człowiek jest odpowiedzialny, gdyż jest wolny³⁴.

Antropologiczne spojrzenie Zundela jest charakterystyczne dla epoki, w której żył (wyścig zbrojeń, dyktatury polityczne, zagrożenie wojną atomową itp.). Jego spojrzenie jest ponadczasowe i wciąż aktualne³⁵. We Wstępie do publikacji *Croyez-vous en l’homme?* Zundel przywołuje napięcie lat pięćdziesiątych XX w. między USA i Związkiem Radzieckim. Wyścig atomowy, który jest jednym wielkim szaleństwem, pokazuje tragiczną sytuację – człowiek nie wierzy w człowieka. Wierzy tylko w swoją wiedzę i w swoją moc.

³² Zundel, *Je ne crois pas en Dieu*, 49. Zob. przypis 1.

³³ Dalla Costa, *Maurice Zundel*, 87: „pour connaître Dieu, il faut connaître l’homme”.

³⁴ Geyler, *Maurice Zundel*, 74.

³⁵ Hardy, *Au nom de la foi chrétienne*, 13.

Nie dostrzega swojej własnej wartości³⁶. Zauważa tu Zundel wyraźne rozerwanie między epoką demokratyczną i brakiem spojrzenia na człowieka jako osobę. Człowiek jeszcze się nie narodził, czyli nie jest jeszcze osobą. Można się dopatrzeć pewnych okrucichów ludzkości, ale po dokładnym przyjrzeniu się, trzeba stwierdzić, że jest to jedynie biologia, impulsy pasji, odczucia, ambicje. Ludzkość jeszcze nie rozpoczęła swojej egzystencji, ponieważ jeszcze się nie narodziła³⁷.

Teolog jest świadom, że niewiara w człowieka stawia w niebezpieczeństwie wiarę w Boga i wiarę w ludzkość. Dostrzega to w kontekście rozwoju ateizmu i marksizmu, które przypisują wszechmoc człowiekowi, a odrzucają Boga. Dostrzega ten problem w propozycjach nihilistycznych, które zwracają człowieka ku rozwiązaniom beznadziejnym, ponieważ kiedy ludzie odrzucają Boga, tracą wówczas sens i horyzont swojego życia. Prowadzi to do wykorzystywania człowieka poprzez różne formy dyktatury i to zarówno politycznej, jak i religijnej. Zundel jest przekonany, że nie można zbudować świata bez pełnego udziału człowieka, jego wolnego zaangażowania, świadomego i pełnego ufności. Gdy człowiek odkryje, jaki jest sens i jego ostateczne przeznaczenie – odkrywając to wszystko w Bogu i w relacji z Nim – tylko wówczas może w pełni uczestniczyć w dziele konstruowania świata³⁸.

Teksty Zundela, pochodzące z *Quel homme et quel Dieu?, Croyez-vous en l'homme?* oraz z niepublikowanych homilii, wskazują wyraźnie gdzie znajduje się centrum jego myśli: droga „człowieka prefabrykatu” do „człowieka podmiotu”. Jest to podstawowa kwestia obecna u myślicieli XX w., a także ważny problem filozoficzny ukazujący relację między determinizmem i wolnością. Dla Zundela wolność jest odrzuceniem determinizmu. Jest to możliwość wyboru odpowiedzi Bogu, który wyciąga rękę w kierunku człowieka. W ten sposób teolog wpisuje się w epokę naznaczoną przez egzystencjalizm w swoich trzech tendencjach: ateistycznej (Jean-Paul Sartre), teistycznej wraz z ujęciem humanizmu chrześcijańskiego, w którym nadzieja jest pojęciem głównym (Gabriel Marcel) oraz ujęciem Sorena Kierkegaarda, prekursora egzystencjalizmu, który przeciwstawi w XIX stuleciu pojęcie *chrétienté* (rozumiane wyłącznie jako instytucja i źródło hipokryzji) pojęciu

³⁶ Zob. Maurice Zundel, *Croyez-vous en l'homme?* (Paris: Les éditions du Cerf, 1992). Rozdz. I: „Człowiek realny i człowiek możliwy”. Rozdz. II: „Transcendencja ludzka”.

³⁷ Geyler, *Maurice Zundel*, 76-77, 79.

³⁸ Hardy, *Au nom de la foi chrétienne*, 13-14.

christianisme (wiara przeżywana, świadoma, pełna wątpliwości wewnętrznych, prowadzących do stania się autentycznym chrześcijaninem)³⁹.

W poznawaniu samego siebie nie można zatrzymać się na pewnym etapie. Należy przekroczyć naturalne i ludzkie granice. Podążać aż do źródła, czyli do przestrzeni łaski, która jest darem. Jest to doświadczenie od którego zależy wszystko⁴⁰.

Zundel uważa, iż w wyzwoleniu człowieka przychodzi z pomocą Boże Objawienie. Na nic zda się wiara w Boga, jeśli nie przynosi ona pożytku dla kondycji ludzkiej. Jeśli wiara w Boga nie prowadzi do wiary w człowieka i w jego pełną realizację, wówczas taka wiara pozostaje pusta. Jeśli człowiek z kolei pokłada nadzieję tylko w sobie i w swych możliwościach, podejmuje ryzyko zamknięcia się w ograniczonej przestrzeni, w której Bóg i drugi człowiek jest wyrzucony na margines⁴¹. W ten sposób antropologiczna refleksja Zundela dociera do progu Objawienia Bożego, gdzie zostaje otwarta na nowe i niezgłębione obszary refleksji.

3. „CHRYSTOLOGIA CZŁOWIEKA”

Wyraźnie można dostrzec koherencję zachodzącą między antropologią i teologią w całej refleksji Zundela, która jest zbudowana na niezbywalnym wnętrzu człowieka otwartego na relację z „innym”/„Innym”. Teolog proponuje podejście egzystencjalne i chrześcijańskie do misterium człowieka i Boga. Cała refleksja dotycząca antropologii teologicznej odnajduje swoją dynamikę w spojrzeniu na Jezusa Chrystusa. Stąd też F. Darbois proponuje określić ją mianem „chrystologii człowieka”⁴².

Zundel nie kończy zatem swojej refleksji antropologicznej na poziomie filozoficznym. Jest to – jak zaznaczono – „antropologia otwarta”, otwarta na „innego”/„Innego”, dzięki czemu człowiek może poznać swoją tożsamość i w pełni się zrealizować. Nic zatem dziwnego, że w kolejnym etapie teolog sięga do Objawienia Bożego, następnie do centralnej postaci Objawienia, Jezusa Chrystusa, w którym zawarta jest pełnia i szczyt, oraz do misterium

³⁹ Geyler, *Maurice Zundel*, 90. Zob. René Habachi, *Trois itinéraires, un carrefour – Gabriel Marcel. Maurice Zundel, et Pierre Teilhard de Chardin* (Québec: Les Presses de l’Université Laval, 1983).

⁴⁰ Geyler, *Maurice Zundel*, 80-81.

⁴¹ Hardy, *Au nom de la foi chrétienne*, 14.

⁴² Darbois, *Maurice Zundel*, 9, 402, 404.

życia trynitarnego, w którym człowiek dojrzewa, ma sposobność odnalezienia samego siebie i stania się w pełni osobą.

W Objawieniu Bożym dostrzega Zundel możliwość odkrycia i zrealizowania tożsamości człowieka. Jego rozumienie Objawienia zapowiada i rozwija treści zawarte w Konstytucji dogmatycznej o Objawieniu Bożym *Dei Verbum*. Należy zauważyć, że większość tekstów szwajcarskiego teologa pochodzi z okresu przedsoborowego.

Zundel odwołuje się do Objawienia Bożego, aby zaproponować pełną czy integralną wizję człowieka, biorąc pod uwagę wymiar transcendentny. Jego teologia wyrasta z tajemnicy Trójcy Świętej, która jest dla niego podstawowym kluczem do zrozumienia wszystkich rzeczy dotyczących Boga, człowieka i całego stworzenia. Autentyczne życie chrześcijańskie winno być mistyką zbudowaną i przenikniętą przez ontologię trynitarną⁴³.

Dla teologa Objawienie Boże jest doświadczeniem, które trzeba przeżyć. Nie jest to tylko instrukcja czy treść do poznania, jak m.in. przedstawiała to Konstytucja dogmatyczna o wierze katolickiej *Dei Filius* Soboru Watykańskiego I. Objawienia nie można dotknąć w różnego rodzaju argumentacjach. Powinno ono być dobrą nowiną dla człowieka. Powinno prowadzić go do wyzwolenia. Winno zmieniać egzystencję ludzi. Objawienie winno być doświadczeniem, które dotyka całego bytu ludzkiego⁴⁴. Jednym słowem Objawienie jest dynamicznym procesem odkrywania⁴⁵.

Jak zauważa O. Hardy, zakorzeniona w doświadczeniu myśl Zundela staje się refleksją antropologiczną w świetle chrześcijańskiej wiary. Jego myśl teologiczna jest solidna, oparta na misterium trynitarnym. Zundel skoncentrował swoje zainteresowania na tym, co istotne: człowiek w Bogu (*l'homme en Dieu*). Interesuje go zwłaszcza wymiar duchowy człowieka, ponieważ dla niego przyszłość człowieka i wiara w Boga są nierozzerwalnie związane. Jest szczególnie wrażliwy na formy przewartościowania człowieka, które zazwyczaj wiążą się z odrzuceniem Boga⁴⁶.

⁴³ Por. Hardy, *Au nom de la foi chrétienne*, 24.

⁴⁴ Zundel, *Je ne crois pas en Dieu*, 123-127. Maurice Zundel, *Œuvres complètes*, t. 3. *A la découverte de Dieu* (Paris-Les Plans sur Bex: Editions Parole et Silence, 2020), 113. Hardy, *Au nom de la foi chrétienne*, 25.

⁴⁵ Geyley, *Maurice Zundel*, 104.

⁴⁶ Hardy, *Au nom de la foi chrétienne*, 11.

3.1. PROBLEM BOGA

W antropologicznej refleksji Zundela nieustannie obecny jest problem Boga. Poszukiwanie i odkrywanie, kim jest człowiek, może się zrealizować i wypełnić tylko poprzez doświadczenie Boga⁴⁷. Pozostając jako „człowiek-przedmiot”, czyli na zewnątrz samego siebie, umieszcza się Boga poza obszarem ludzkim. Wówczas Bóg jest kimś „z zewnątrz”, do którego nie ma dostępu. Umieszcza się go wówczas w dalekiej przestrzeni, za gwiazdami, jako obcego, jako niedosiętego mistrza, jako dominującego, jako ograniczenie i zagrożenie dla człowieka. Staje się wówczas idolem, którego nie potrzebuje nauka, której wystarczy świat oczywistości zmaterializowanej wraz z jej metodą⁴⁸.

Zundel jest przekonany, że w każdym człowieku istnieje możliwość poznania istnienia Boga i że człowiek jest otwarty na Boga. Człowiek realny, ograniczony przez swoje determinizmy, nosi w sobie pragnienie nieskończoności, które predysponuje go do osiągnięcia „człowieka możliwego” (*l'homme possible*), czyli dotarcia do osoby. Możliwość ta nie oddala od misterium ani go nie niszczy. Jest ona zaproszeniem do wejścia. Jedynym sposobem wejścia jest otwarcie się na poszukiwanie samego siebie i uczestnictwo w swojej własnej humanizacji⁴⁹.

W pierwszym okresie Zundel rozwija swoją refleksję głównie w przestrzeni filozoficznej, zwłaszcza w perspektywie myśli neoscholastycznej. Zauważa, iż myśl chrześcijańska i wiara chrześcijańska nie poświęcają właściwej uwagi i wystarczającego miejsca problematyce człowieka, chcąc przede wszystkim bronić *status quo* Boga. Taki stan prowadzi – według niego – zazwyczaj do ateizmu. „Bóg bez człowieka” (*Dieu sans l'homme*) jest wyraźnym błędem myśli chrześcijańskiej, prowadzącym w końcu do „człowieka bez Boga” (*l'homme sans Dieu*)⁵⁰.

Zundel nie akceptuje żadnego podejścia do człowieka i Boga pozostającego na poziomie idei. Proponuje podejście konkretne i egzystencjalne. Teologia Zundela nie jest prezentowana w trzeciej osobie, lecz zawsze w pierwszej. Bóg nie jest ideą. Jest doświadczeniem. Bóg „nie udowadnia” swojego istnienia, nie proponuje jakiegś wyrafinowanej argumentacji. Bóg po prostu

⁴⁷ Zundel, *Je est un autre*, 28: „La quête de l'homme ne peut s'achever qu'en expérience de Dieu”.

⁴⁸ Zundel, *Je est un autre*, 28.

⁴⁹ Hardy, *Au nom de la foi chrétienne*, 21-22.

⁵⁰ Hardy, *Au nom de la foi chrétienne*, 23.

przychodzi do człowieka⁵¹. Boga nie można wymyśleć. Można Go odkryć w doświadczeniu swojego życia⁵².

Dlaczego Marks odrzucił Boga? Bo w swej argumentacji wychodzi od pojęcia Boga i pozostaje na poziomie idei Boga. Bóg staje się dla niego idolem, którego może tylko odrzucić. Nigdy nie przeżył natomiast doświadczenia Boga. Jeśli Marks i Nietzsche, a później Sartre dostrzegali w Bogu negację i gwałt zadany człowiekowi, to dlatego iż nigdy nie poznali rzeczywiście człowieka i jego głębi. Ich ogromna kultura i talent nie doprowadziły ich do poznania wewnętrznych potrzeb człowieka⁵³.

Jak zauważa Fr. Darbois, jeśli Zundel wierzy w Boga, to dlatego, że wierzy naprzód w człowieka i spotkał Boga w człowieku. Cała refleksja Zundela prowadzi do narodzin Boga w człowieku⁵⁴. Dopóki człowiek sam nie zaistnieje, chociaż byłby nawet filozofem, teologiem, pisarzem, nie zaistnieje dla niego problem istnienia Boga. Bóg nie jest słowem, ideą, systemem, tradycją, zbiorem obrazów. Jednym słowem to nie jest Bóg. Każdy sformułowany problem będzie tylko problemem pobocznym, prowadzącym do ateizmu. Pochodzenie człowieka jest zawsze przed nim. Jest ono w Bogu. Chrześcijaństwo jest zawsze „nowym narodzeniem”. Chodzi o to, by stać się człowiekiem, by doświadczyć swojego człowieczeństwa i w ten sposób odnaleźć Boga⁵⁵.

W publikacji *Je est un autre* Zundel precyzuje, iż zadaniem człowieka jest się narodzić ponownie oraz powiedzieć „tak” Bogu. Całe życie człowieka jest poszukiwaniem, które osiąga swoje apogeum i pełną realizację w doświadczeniu Boga⁵⁶. Każde odrzucenie miłości ma swoje odbicie w relacji do Boga. Bóg jest nieskończenie kruchy, ponieważ cały czas „jest zagrożony” przez ludzką wolność, czyli przez odrzucenie czy odwrócenie się od miłości⁵⁷.

W poszukiwaniu dotyczącym osoby i relacji interpersonalnych Zundel dostrzegł oryginalność doświadczenia Jezusa w relacji z Ojcem. Mając na względzie relacje między Osobami Trójcy Świętej teolog powraca do

⁵¹ Darbois, *Maurice Zundel*, 403.

⁵² Zundel, *Œuvres complètes*, t. 3, 43: „Dieu n’est pas une invention, c’est une découverte”. Jest to myśl pochodząca od francuskiego islamologa Louisa Massignona.

⁵³ Zundel, *Quel homme et quel Dieu*, 74-75.

⁵⁴ Zundel, *Je ne crois pas en Dieu*, 70-71: „Je crois en Dieu parce que je crois en l’homme”. Darbois, *Maurice Zundel*, 6: „Si Zundel croit en Dieu, c’est parce qu’il croit d’abord en l’homme et qu’il a rencontré Dieu dans l’homme. C’est vers cette naissance de Dieu au cœur de l’homme que Zundel nous conduit”.

⁵⁵ Geyler, *Maurice Zundel*, 77-79.

⁵⁶ Zundel, *Je est un autre*, 28. „Je ne suis pas mais je puis être en un Autre, qui est mon plus proche prochain” (30).

⁵⁷ Geyler, *Maurice Zundel*, 77.

sytuacji człowieka, aby w nowej perspektywie rozpatrzyć jego współczesną sytuację. Podejście Zundela jest następujące: wychodzi od człowieka i powraca do człowieka, czerpiąc z Objawienia światło tajemnicy trynitarnej, wskazując, że objawia się ona w człowieku i na pierwszym miejscu w Osobie Jezusa Chrystusa⁵⁸.

Zundel podejmuje krytykę tego, co prowadzi do destrukcji wymiaru ludzkiego, zwłaszcza w świecie zachodnim. Broni godności człowieka i wymiaru sakralnego osoby ludzkiej. Walczy z banalizacją redukującą rozumienie człowieka. Wielką tragedią Zachodu jest absencja odniesienia do Boga, jedynego drogi, która prowadzi do pełnego poznania samego siebie. Pozbawienie człowieka tego odniesienia i doświadczenia relacji z Bogiem jest tragiczne w skutkach. Jest to odłączenie go od tego, co istotne⁵⁹.

Niektóre stwierdzenia Zundela mogą bulwersować, np.: najpierw należy uwierzyć w człowieka, aby następnie wierzyć w Boga. Ma to swoje wyraźne konsekwencje w procesie ewangelizacji: naprzód należy pomóc człowiekowi, by mógł się ukonstytuować, to znaczy stać się podmiotem swoich przedsięwzięć i czynów. Ewangelizować, to proklamować Ewangelię. Nie chodzi zatem o dystrybucję pojęć religijnych i teologicznych. Chodzi o autentyczną pomoc w odkrywaniu Boga, który już jest obecny w człowieku, a którego nie można rozpoznać i doświadczyć bez ludzkiego pośrednictwa. Być podmiotem oznacza stać się wolnym i autonomicznym w formułowaniu myśli, odrzucając wszelkiego rodzaju determinizmy⁶⁰.

Zundel dotyka także kwestii apologetyki, formułując pytanie, w jaki sposób można stać się pełnym chrześcijaninem, pozostając zarazem człowiekiem? Pytanie to stawia w wymiarze teologicznym, zastanawiając się nad warunkami apologetyki chrześcijańskiej, która byłaby możliwa do zaakceptowania przez każdego człowieka. Jest to pytanie, które wypływa z serca jego życia duchowego i jego powołania. Jest to apologetyka, która uzasadnia chrześcijańską wiarę: w „możliwego człowieka” (*l'homme possible*), wiarę w Boga, wiarę w Jezusa Chrystusa i wiarę w chrześcijaństwo ludzkie (*un christianisme humain*)⁶¹.

⁵⁸ Darbois, *Maurice Zundel*, 9.

⁵⁹ Dalla Costa, *Maurice Zundel*, 102: „C'est toujours Lui qui est en question, et la grande tragédie de l'Occident est cette absence de références à Dieu, seul chemin vers nous-mêmes”.

⁶⁰ Geyler, *Maurice Zundel*, 87.

⁶¹ Hardy, *Au nom de la foi chrétienne*, 9-10.

3.2. MIEJSCE JEZUSA CHRYSUSA W ANTROPOLOGICZNEJ REFLEKSJI ZUNDELA

Jezus Chrystus zajmuje w myśli zundeliańskiej miejsce centralne. Pojawia się to zwłaszcza w perspektywie celowości ludzkiego życia. To nie człowiek należy oddać człowiekowi, lecz trzeba człowieka otworzyć na Chrystusa, aby człowiek mógł osiągnąć swoją pełnię. Rozwija tę prawdę także od strony Boga: trzeba dać Chrystusa człowiekowi, ponieważ Bóg chce dać się poznać człowiekowi. Celowość antropologii jest podwójna: odkryć Boga w człowieku i dać Boga ludziom⁶².

Cała refleksja zundeliańska jest wyraźnie chrystocentryczna. Ten wymiar został mocno wyakcentowany w I rozdziale Konstytucji dogmatycznej o Objawieniu Bożym *Dei Verbum*. Jezus Chrystus jest drogą prowadzącą do Boga i drogą dla człowieka. Jest objawieniem Boga i człowieka, ponieważ Objawienie Boże jest także objawieniem człowieka. Można zatem powiedzieć, iż jest to jego oryginalna, wspomniana już, „chrystologia człowieka”.

Zdaniem Zundela, Jezus z Nazaretu dokonuje przewrotu kopernikańskiego, całkowicie zmieniając relację Bóg–człowiek. Przede wszystkim orędzie Jezusa Chrystusa objawia oblicze Boga, które do tej pory nie było znane⁶³.

Bóg, którego można poznać dzięki objawieniu Jezusa, jest Bogiem o nowym obliczu. Jest to orędzie, które wypływa z wnętrza człowieczeństwa Jezusa Chrystusa i które dotyczy każdego człowieka⁶⁴. Dzięki Chrystusowi można stwierdzić, iż Bóg jest kluczem do świata, który jeszcze nie istnieje⁶⁵.

Jezus jest objawieniem całej wewnętrznej intymności Boga. Dzięki Wcieleniu wprowadza człowieka w samą głębię intymności Boga, włączając tam całą ludzkość wraz z jej historią⁶⁶. Dzięki temu złożony problem człowieka może zostać, z całą swoją głębią i mocą, rozwiązany i wyjaśniony w świetle Jezusa Chrystusa⁶⁷.

⁶² Hardy, *Au nom de la foi chrétienne*, 21.

⁶³ Zundel, *Je ne crois pas en Dieu*, 176.

⁶⁴ Zundel, *Je ne crois pas en Dieu*, 177.

⁶⁵ Zundel, *Je ne crois pas en Dieu*, 177: „Dieu est la clé d’un monde qui n’existe pas encore”.

⁶⁶ Zundel, *Je ne crois pas en Dieu*, 179-180.

⁶⁷ Maurice Zundel, *Un autre regard sur l’homme* (Paris: Le Sarmant-Fayard, 1996), 82: „Le problème que nous sommes se pose alors avec toute sa profondeur et toute sa force, et se résout dans cette extraordinaire expérience qui est celle de Jésus-Christ...”.

3.3. WSPÓLNOTA TRYNITARNA

Problematyka Trójcy Świętej jest szeroko obecna w refleksji Zundela. Jest tak dlatego, ponieważ w oparciu na tym misterium ukazana jest jego wizja człowieka i świata⁶⁸. Tajemnica Trójcy Świętej jest kluczem do zrozumienia tożsamości człowieka i jego powołania. Ojciec, Syn i Duch Święty są doskonale równi. Ludzkość jest wezwana do równości, respektując jednocześnie różnice. Na wzór Trójcy Świętej jest wezwana do dzielenia się miłością i braterstwem. Ta wspólnota miłości ukazuje prawdziwe oblicze Boga i zarazem odkrywa oblicze samego człowieka⁶⁹.

Teolog wyraźnie podkreśla znaczenie wspólnoty trynitarnej, przestrzegając przed niebezpieczeństwem „monoteizmu samotniczego” (*monothéisme solitaire*). Bóg w takim ujęciu byłby Bogiem odległym, którego obecności nie można odczuć. Byłby to Bóg narcystyczny, Bóg wszechmocy, Bóg oszpecony⁷⁰.

Trójca Święta jest autentycznym obrazem Boga. Ona wyzwala człowieka od rozumienia Boga jako samotnika⁷¹. W perspektywie Trójcy Świętej, która jest czystą Relacją, człowiek jest postawiony w kontekście kategorii relacji. Jest to, obok *intériorité* i *altérité*, trzecie pojęcie, charakteryzujące zundelińskie podejście do człowieka⁷².

Oznacza to, iż misterium Trójcy Świętej pozwala na rozwiązanie problemu, jakim jest sam człowiek⁷³. Zundel proponuje przedstawienie sytuacji człowieka w kontekście misterium Trójcy Świętej, a zwłaszcza w świetle relacji zachodzących między Osobami Trójcy Świętej.

W ten sposób widzi możliwość wyzwolenia się ze swojego *je* i *moi*, które są komponentami jego ograniczoności czy zniewolenia. Misterium Trójcy Świętej nadaje sens i oświeca ludzkie życie, ponieważ zwraca człowieka do drugiego człowieka. Człowiek może odkryć swoją podmiotowość i osobo-

⁶⁸ Geyley, *Maurice Zundel*, 107.

⁶⁹ Zundel, *Quel homme et quel Dieu*, 113: „Il importe souverainement de considérer le mystère de la Sainte Trinité comme la révélation de l'éternelle communion d'amour qui donne à Dieu son vrai visage, en nous permettant de découvrir le nôtre”.

⁷⁰ Zundel, *Je ne crois pas en Dieu*, 128-131. Por. Ramon Martinez de Pison, *Dieu est unique mais non solitaire. Vie trinitaire et transformation humaine* (Montréal-Paris: Médiaspaul-Brèches théologiques, 2008).

⁷¹ Zundel, *Je ne crois pas en Dieu*, 151-152.

⁷² Zundel, *Je ne crois pas en Dieu*, 153-154.

⁷³ Zundel, *Un autre regard sur l'homme* 82: „Le Mystère trinitaire éclaire le problème que nous sommes”.

wość tylko w relacji do drugiego, która jest relacją daru, tak jak to ma miejsce w relacji między Osobami wspólnoty trynitarnej⁷⁴.

Poprzez Wcielenie człowiek zostaje zaproszony do włączania się w życie trynitarne. Zundel jest zwolennikiem, aby tajemnicy Trójcy nie formułować i nie nazywać na sposób dogmatu. Raczej pokazywać Boga, który jest jedyny, ale nie jest samotnikiem⁷⁵.

„Objawienie trynitarne” (*la révélation trinitaire*) otwiera przed człowiekiem zupełnie nową drogę i nowe wyjście z trudnych sytuacji. Tę prawdę streszcza krótkie zdanie z Pierwszego Listu Świętego Jana „Bóg jest Miłością” (1J 4,16). Jest Miłością nie tylko w relacji do człowieka i stworzonego *universum*, ale jest Miłością w sobie, w swojej własnej intymności. Bóg odnajduje drugiego w sobie samym, którego posiada, przez samego siebie. W objawieniu trynitarzym nie chodzi o „metafizyczną łamigłówkę” (*cassette*), która pomoże rozwikłać tajemnicę trzech Osób Jedyne Boga⁷⁶.

Mówiąc o Trójcy Świętej, Zundel używa terminu *désappropriation* – zrzczenie się własności, pozbycie się własności. Oznacza to, iż każda Osoba Boska jest czystą relacją do innych Osób poprzez całkowity dar z siebie. Wielkością nie jest tu dominacja nad innymi, tylko pozbawianie się siebie dla innych. W monoteizmie żydowskim i islamskim Bóg jest samotnikiem, którego można sobie wyobrazić za pomocą obrazu piramidy i faraona⁷⁷.

Objawienie trynitarne daje człowiekowi możliwość dogłębnego wyjaśnienia wszystkich ludzkich problemów. Człowiek nie znajdzie tego wyjaśnienia, jeśli nie uświadomi sobie, że zarówno w Bogu, jak i w samym człowieku *Je est un autre*, czyli moje „ja” jest kimś więcej, niż mogłoby się wydawać w czysto ludzkim kontekście i zrozumieniu⁷⁸.

4. REFLEKSJA KOŃCOWA

Refleksja antropologiczno-teologiczna Maurice’a Zundela należy do najbardziej oryginalnych propozycji XX stulecia. Niestety jest mało znana i komentowana. Pochylając się nad tekstami Zundela, spotykamy w jego rozumieniu człowieka, który jest trzypoziomowym „obszarem” stawania się.

⁷⁴ Zob. Ramon Martinez de Pison Liebanas, *La liberté humaine et l'expérience de Dieu chez Maurice Zundel* (Montréal-Paris: Éditions Bellarmin-Desclée de Brouwer, 1990), 81.

⁷⁵ Geyler, *Maurice Zundel*, 106.

⁷⁶ Zundel, *Quel homme et quel Dieu*, 105-106.

⁷⁷ Zundel, *Quel homme et quel Dieu*, 108-109. Tenże, *Je ne crois pas en Dieu, je le vis*, 152-153.

⁷⁸ Zundel, *Quel homme et quel Dieu*, 115.

Pierwszy poziom to teren biologii, drugi oznacza to, co człowiek otrzymuje od swojego środowiska, rodziny, wychowawców, przyjaciół. Ostatni – oznacza to, do czego został człowiek wezwany, aby się stać. Chodzi tu o doświadczenie wyzwalające Boga: zbliżenie się do Chrystusa i jego Ewangelii, aby otworzyć się na Boga, by móc stać się podmiotem, osobą.

Zundel nie wiązał od razu poszukiwania duchowego z poszukiwaniem Boga. Problem człowieka jest dla niego pierwszym problemem do rozpatrzenia, jest punktem wyjścia dla bogatej i różnorodnej refleksji, której centrum stanowi Bóg. Teolog jest zainteresowany człowiekiem oraz drogami, na których człowiek staje się osobą. Dlatego też nawet ci, którzy nie przyjmują wartości chrześcijańskich, są zainteresowani refleksją zundeliańską.

Osobę ludzką rozumie Zundel jako indywidualność, jednostkę w relacji, którą tylko Bóg może poprowadzić w kierunku pełnej realizacji. Człowiek prezentuje się jako osoba w dialogu z drugą osobą lub Osobą Boga. Myśl szwajcarskiego filozofa i teologa charakteryzuje się aktualnością i może przyczynić się do rozjaśnienia problemu człowieka dzisiaj, pośród nowych problemów i współczesnych wyzwań.

BIBLIOGRAFIA

- Boissière de, Bernard et France-Marie Chauvelot. *Maurice Zundel*. Paris: Presses de la Renaissance, 2004.
- Dalla Costa, Claudio. *Maurice Zundel. Un mystique contemporain*. Saint-Maurice: Editions Saint Augustin, 2010.
- Darbois, François. *Maurice Zundel. La naissance de Dieu dans l'homme. Un témoin de l'altérité dans l'intériorité*. Strasbourg: Thèse de doctorat, Sciences Humaines de Strasbourg, 1994.
- Donzé, Marc. „Préface”. W Maurice Zundel. *Je ne crois pas en Dieu, je le vis*, 7-14. Paris: Le Passeur, 2017.
- Geyler, Bernard. *Maurice Zundel passeur de gué*. Paris-Les Plans sur Bex: Editions Parole et Silence, 2018.
- Habachi, René. *Panorama de la pensée de Maurice Zundel*. Québec: Éditions Anne Sigier, 2003.
- Habachi, René. *Trois itinéraires, un carrefour – Gabriel Marcel. Maurice Zundel, et Pierre Teilhard de Chardin*. Québec: Les Presses de l'Université Laval, 1983.
- Hardy, Odile. *Au nom de la foi chrétienne. Maurice Zundel, apologiste de la foi chrétienne*. Paris–Les Plans sur Bex: Editions Parole et Silence, 2017.
- Jacob, François. *La logique du vivant. Une histoire de l'hérédité*. Paris: Gallimard, 1970.
- Kiviyamunda, Apollinaire. *Maurice Zundel. La relation à Dieu*. Toulouse: Editions Domuni Presse, 2016.

- Lubojemska, Agnieszka. „Liturgia jako źródło i szczyt życia duchowego według ks. Maurice’a Zundela”. W *Ojcostwo duchowe – teoria i praktyka*, red. M. Chmielewski, 197-210. Lublin: Wydawnictwo „Polihymnia”, 2001.
- Martinez de Pison Liebanas, Ramon. *La liberté humaine et l’expérience de Dieu chez Maurice Zundel*. Montréal-Paris: Editions Bellarmin-Desclée de Brouwer, 1990.
- Martinez de Pison Liebanas, Ramon. *Dieu est unique mais non solitaire. Vie trinitaire et transformation humaine*. Montréal-Paris Médiaspaul (Brèches théologiques), 2008.
- Zundel, Maurice. *Z Bogiem zawsze i wszędzie*, tłum. Anna Nagórska. Warszawa-Ząbki: Wydawnictwo Apostolicum, 2000.
- Zundel, Maurice. *Je ne crois pas en Dieu, je le vis*. Paris: Le Passeur, 2017.
- Zundel, Maurice. *Je est un autre*. Paris: Desclée de Brouwer, 1971.
- Zundel, Maurice. *Un autre regard sur l’homme*. Paris: Le Sarment-Fayard, 1996.
- Zundel, Maurice. *Quel homme et quel Dieu. Retraite au Vatican*. Saint-Maurice: Editions Saint Augustin, 2008.
- Zundel, Maurice. *Le problème que nous sommes. La Trinité dans notre vie*. Paris: Le Sarment-Fayard, 2000.
- Zundel, Maurice. *Recherches du Dieu inconnu*. Paris: Associations des Amis de Maurice Zundel, 1986.
- Zundel, Maurice. *L’Homme existe-t-il ?* Paris: Les éditions ouvrières, 1967.
- Zundel, Maurice. *Dialogue avec la Vérité*. Paris: Desclée de Brouwer, 1964.
- Zundel, Maurice. *Recherches de la personne*. Paris-Saint Maurice: Œuvre St-Augustin-Desclée de Brouwer, 1938.
- Zundel, Maurice. *L’homme passe l’homme*. Paris: Editions du Vieux Colombier, 1948.
- Zundel, Maurice. *Croyez-vous en l’homme?* Paris: Les éditions du Cerf, 1992.
- Zundel, Maurice. *Œuvres complètes*, t. 1. *Vivre la divine liturgie*. Paris-Les Plans sur Bex: Éditions Parole et Silence, 2019.
- Zundel, Maurice. *Œuvres complètes*, t. 3. *A la découverte de Dieu*. Paris-Les Plans sur Bex: Editions Parole et Silence, 2020.

OD „ANTROPOLOGII OTWARTEJ” DO „CHRYSTOLOGII CZŁOWIEKA”.
WYBRANE ASPEKTY FILOZOFICZNEJ I TEOLOGICZNEJ
REFLEKSJI MAURICE’A ZUNDELA

Streszczenie

Dorobek piśmienniczy szwajcarskiego teologa Maurice’a Zundela (1897-1975) jest bogaty i zróżnicowany. W dużej mierze jego prace pozostają jednak nieznanne i były słabo komentowane, zwłaszcza w krajach niefrankofońskich. Oprócz bycia filozofem i teologiem jest on postrzegany jako mistrz duchowy, mistyk, poeta zakochany w pięknie liturgii, rekolekcjonista i apologeta wiary chrześcijańskiej. Cała jego spuścizna pisarska zawiera refleksje antropologiczne, które mimo upływu czasu pozostają nadal aktualne. Niniejszy artykuł stanowi próbę wprowadzenia do szeroko rozumianej antropologii Zundela. Tekst składa się z trzech części. W pierwszej zarysowano kontekst filozoficznej i teologicznej refleksji Zundela, w której nakreślono jego kryteria

antropologiczne. Rozważania Zundela koncentrują się wokół dwóch pytań: o człowieka (*quel homme?*) i o Boga (*quel Dieu?*), i to w porządku: od człowieka do Boga. Następnie przedstawione zostają zasady tzw. antropologii otwartej, odnoszące się do takich pojęć, jak *alterité*, *intériorité* i *relation* czy też do określeń dotyczących człowieka: od „prefabrykatu” do „osoby”. Trzecia część jest próbą zrozumienia zasad antropologicznych w kontekście Bożego objawienia: Bóg i człowiek we wzajemnej relacji, znaczenie Jezusa Chrystusa i całej wspólnoty trynitarniej w procesie poznawania tożsamości człowieka.

Słowa kluczowe: Maurice Zundel; antropologia; tożsamość człowieka; Bóg; Jezus Chrystus; wspólnota trynitarna.

Tłumaczył Rafał Augustyn